

Le passant rêveur

Bemærkninger til et motiv i moderne bylitteratur

FREDERIK TYGSTRÚP

Den passerende er en hovedfigurer i det tyvende århundredes kulturvidenskaber. Det er ikke mindst Walter Benjamin, der med udgangspunkt i sine studier i Baudelaire's poetiske univers har skærpet generationers blik for det sammensatte mylder af flaner, travle bymennesker og sære eksistenser, der trives side om side i storbyernes gader. Overalt i denne tradition har billedet af den passerende været insisterende dobbelt: på den ene side har det rummet væsentlige sider af bylivets fortryllelse, rigdommen af sanseindtryk, fascinationen ved det sociale kaleidoskop og fornøjelsen ved at frottere sig op ad andre menneskers liv. Og på den anden side har det været næsten sindbilledligt for fremmedhed, fremmedgørelse og kontaktløshed mellem de liv, der intetanende udspiller sig ved siden af hinanden. I sin *Paare, Passanten*, 125 år efter Baudelaire, gentager Botho Strauss begge aspekter, lykken ved overrasket og overraskende at kunne glide ind i et andet menneskes liv, og den efterfølgende fraspaltning, der potentielt ensomheden, "*verfluchte Passanten-welt*".

Forbandelsen af den flygtige og uforpligtende verden af passerende er en forbandelse af det moderne bylivs grundbetingelse; bylivet forekommer umenneskeligt – i hvert fald for et menneskebillede, der hylder kontinuitet, interioritet og intimitet. Og omvendt er den bestandige fascination af den passerendes figur naturligvis en interesse for, hvad for et menneskebillede, der knytter sig til denne moderne betingelse.

Walter Benjamin bemærker et sted i *Barndom i Berlin*, at det er vanskeligt at fare vild i en by, som man kan fare vild i en skov: det kræver øvelse, det er en "kunst", man må lære. "Så må gadenavne tale til den vildfarne som tørre grene, der knækker, og

små gader i byens indre må genspejle dagstiderne lige så tydeligt for ham som en bjergsænkning."¹ For at fare vild i byen, må man blive "hjemstavnskyn-dig", en "bonde fra Berlin", som Benjamin siger (s. 26) med hilsen til Aragon; man skal kunne sanse byen, læse byen, være modtagelig for dens synlige, men oftest usete nærvær. At blive bybonde – spørgsmålet er her, hvad det vil sige at fare "rigtigt" vild i byen, hvad det er for en viden, kunnen eller indsigt, der skal til, førend man formår at fare vild.

Det tilsyneladende paradoks i forestillingen om, at man med flid og metode må tillære sig evnen til at fare vild, selv om vi almindeligvis investerer en del flid i at undgå det, er formentlig netop kun tilsyneladende. At fare vild er ikke blot at miste sin orientering og sin vej, tabe sig til det andet; det er også at undlade at indordne alt det andet under de øjeblikkelige subjektive behovs krav og regler. Således bør man vel nok være opmærksom over for sine omgivelser for ikke at fare vild, men på den anden side er det en opmærksomhed, der ikke er så interesseret i omgivelserne, som i deres nytte for os i vores besorgelse af dette eller hint. I denne forstand er vores fortløbende evne til at fare vild i naturen vel et vidnesbyrd om, at vi endnu ikke har gjort os helt fri af vores naturgrundlag, at den antropocentriske beherskelse af verden endnu ikke er total. Når man farer vild, opdager man, at naturen ikke bare er et "for os"; i vildfarelsens ængstelse aner man også en mytisk dimension, hvor naturen selv er noget, og vi ikke så forfærdelig meget.

Vildfarelsen er en opdagelse af, at der findes en verden uden for den antropocentriske selvoptagetheds tryllekreds. Og tillokkelsen ved at fare vild er forbundet med fascinationen af denne vilde,

ukendte verden, af at se det andet i stedet for blot at se sig selv i det andet. "Jeg lærer at se", udbryder Malte Laurids Brigge i Rilkes roman, netop som han forstår, at han ikke længere er den, som han var; "Jeg har et indre, som jeg ikke vidste noget om. Alting går nu derind. Jeg ved ikke, hvad der sker der."² Det er ikke længere Malte, der ser byen, Malte er selv blot blevet en passerende, som ikke længere ved, hvem Malte er. Byen lader sig først anskue som det, den er, når man farer vild, mister sig – *se perd* – som det indsigtfuldt hedder på fransk, og ikke længere vil gennemskue den fra en sikker, fast position.

Benjamin insisterer imidlertid på, at man ikke kan fare vild i byen på samme måde, som man farer vild i naturen, men må *lære* at fare vild – og lære at se – på en ny måde. At fare vild i naturen er at fortabe sig i et i forhold til den menneskelige orienteringsevne ubegrænset udstrakt rum. Dette er sværere i byen, i hvert fald i Benjamins barndoms Berlin, dengang Los Angeles endnu var en forvokset handelsstation, og hvor fænomenet Mexico City endnu ikke stillede spørgsmålstegn ved, hvad en by overhovedet er. For at lære at fare vild i byen skal man formentlig ikke ~~fokuserer så meget på rummets udstrækning som på dets dybde~~, på en indre kompleksitet. At lære at fare vild i byen er at lære at se den rumlige kompleksitet, der i byen erstatter naturens rumlige udstrækning. Aragon, som Benjamin påkaldte sig som sit kronvidne, har formuleret det umisforståeligt:

Når man ikke kan finde vej kan man møde sådanne læseanordninger, der kun ufuldstændigt lukker af mod det uendelige. Vores byer er befolket af usete sfinxer, som ikke standser den drømmende passerende, hvis han ikke retter sin drømmende distraktion mod dem, og som ikke stiller ham dødbringende spørgsmål. Men hvis han formår at udgrunde dem, denne vismand, så er de spørgsmål, som de stiller ham, hans egne afgrunde, som han, takket være disse ansigtsløse monstre, igen kan fordybe sig i.³

Den passerendes opmærksomhed retter sig her ikke, pascal'sk sagt, mod en ydre uendelighed, men mod en indre: mod de steder, hvor byens rum for det trænedede blik afslører usete faldgruber og hemmelige tværforbindelser. At lære at fare vild er i denne for-

stand simpelt hen at lære at konfrontere sig med kompleksiteten i byens rum, der rækker fra de chiffrerede tegn i dens historiske spor og aflejringer til overskuddet af stimuli i dens sanselige fremtoning. Og dette kan måske tillige, hvis vi følger Aragon, i næste omgang være en mulighed for byens "*passant rêveur*" til at lære sig selv at kende, ikke bare et menneske, men et bymenneske, hvis drømmende hendirrende tid spinder sig igennem byens monstrøst tætte rum.

Disse erkendelser er stærkt markeret i begyndelsen af det tyvende århundrede, men er ikke begrænset hertil; de reagerer på den tiltagende tæthed i det urbane livs sanselige og intellektuelle landskab – på menneskeophobningen, som er fulgt med industrialiseringen gennem det nittende århundrede, på transportteknologien, som gør rummet tilgængeligt i en langt større skala end tidligere, med sporvogne og automobiler i byerne, og med jernbane og skib mellem byerne, og som samtidig indebærer nye farer, som sanseapparatet må skoles i, på kommunikationsteknologien, som komprimerer informationsgraden for den enkelte. Hermed blotlægger de ~~et træk, der formentlig er et forholdsvis alment~~ kendetegn for bylivet overhovedet, om end naturligvis i forskellige intensitetsgrader. Byen er for dette blik et sted, hvor for mange kulturprodukter er stuvet sammen på for ringe plads, et overdimensioneret pulterkammer fuldt af umage ragelse, som ikke desto mindre under vanens afslibende døs er blevet uforvekslelig og hjemlig, en karakteristisk lugt i århundredernes klædedragt.

Righoldigheden, som skjuler sig under vanens slør, er et gennemgående motiv i den passerendes livsverdensfænomenologi, og som åndshistorisk *topos* er det formentlig også netop i kraft heraf, at byen har gjort sig gældende i kunst og litteratur – byen som tilfældets, mødets og det uforudsetes mulighedsrum.

Som fænomenologisk genstand er byen dobbelt, den består, som Musil bemærker et sted, både af banet og af ubanet; der er den by, som livsverdens forståelsessystemer og praksis-sammenhænge betjener sig af, en by af banede veje tværs gennem alskens lokale tid- og rumlige organisationer. Og der

er den by, der gennem sprækker i vanen titter ind i livsverdenen som muligheder, fristelser og diversioner, eller som ildevarslende og truende tilstedeværelse af et andet liv, der vibrerer under vanens overflade. Salman Rushdie har formuleret denne dobbelthed umisforståeligt: den moderne storby, som London eller Bombay,

er de uforenelige realiteters *locus classicus*. Eksistenser, som overhovedet ikke bør komme hinanden ved, sidder side om side i bussen. I en fodgængerovergang bliver et univers et øjeblik fanget, blinkende som en hare, af forlygterne på et motorkøretøj, i hvilket der befinder sig et aldeles fremmed og modstridende continuum. Og så længe det bliver ved det, så længe de glider forbi hinanden i natten, skubber til hinanden på en undergrundsstation, letter på hattene på den samme hotelgang, så gør det ikke så meget. Men hvis de mødes! Så er det uran og plutonium, de får hver især den anden til at gå i opløsning, bang.⁴

Byens tid-rumlige virkelighed omfatter begge aspekter, både det let henglidende, vanemæssigt indslæbne byliv, hvor tusind meningsfulde aktiviteter udfolder sig i tid og rum, uden hvilket ingen by overhovedet kunne fungere, og så alle de sammenstød, dissonanser, der står som en halo omkring det dagligdags byliv, og som ligesom kan synes på nippet til at materialisere sig i manifesterede inkompatibiliteter, truende eller forlokkende.

Byens livsverden er i denne forstand radikalt dobbelt, og vi går formentlig fejl af byen, af dens funktion og dens fascinationskraft, hvis vi vil reducere den til den ene af de to sider, det være sig de velordnede handlingers eller de anelsesfulde inkompatibiliteters. De sidste er blot vanskeligere at beskrive end de første, og oftest er fristelsen til at billedliggøre dem stor – fortabelse, vildfarelse, hengivelse. Og ikke mindst derfor er det interessant at studere den litterære byfremstilling, byen i den passerendes

optik, som typisk må rekonstruere denne fascination konkret, dvs. gennem en fastholdelse af byens komplicerede spatialitet med henblik på at blotlægge nogle vigtige, om end upåfaldende elementer og sammenstød, og aktivere nogle af de virtuelle associationslinier, der eksisterer i dette mylder. Den moderne byskildring vil således typisk fastholde den objektive, meningsfulde konstellation af rumlige fragmenter og danne sit eget rum gennem at associere elementer, der hører hjemme i hver deres pragmatiske kontekst og forekommer meningsløse uden for disse, netop for at indfange det "andet" rum, som er essentielt for forståelsen af bylivet, men ikke nødvendigvis involveret i bylivets rationalitet. Det litterære bybillede bliver således også et middel til at objektivere denne monstrøse meningsløshed: opdage et rum, den passerende kan forvirle sig i.

I den passerendes by kan konstruktionen af et menneskeliv i tid og rum ikke beskrives som en enstrengt, kumulativ proces. Men det er ikke nødvendigt kun at fokusere på tabet, på "de passerendes forbandede verden". Den moderne bylitteratur er et lærestykke i, hvordan konstruktionen af det menneskelige her fungerer på andre præmisser og med andre elementer. Og at det således ikke handler om menneskets fremmedgørelse osv. i byen, men om at identificere de andre måder at etablere det menneskelige på, som bylivet tilbyder: ikke som tilgængelsen af det substantielt menneskelige, men som en – passage.

Noter

1. Walter Benjamin: *Barndom i Berlin omkring år 1900*, oversat til dansk af Henning Goldbæk, København 1992, s. 24.
2. Rainer Maria Rilke: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, Frankfurt/M 1979, s. 9.
3. Louis Aragon: *Le paysan de Paris*, Paris 1961, s. 18.
4. Salman Rushdie: *De Sataniske Vers*, oversat til dansk af Thomas Harder, København 1994, s. 337.